

با جامعه‌شناسان در جهان مجرمان

مجید حسینی نثار

کارشناس ارشد پژوهش اجتماعی

- آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی)

- رحمت الله صدیق سروستانی

- نشر آن

- ۱۳۸۳، ۲۴۳ صفحه، ۲۰۰۰ نسخه، ۲۰۰۰ تومان

مقدمه

فصل دوم به کج رفتاریهای اقتصادی اختصاص دارد. نمونه‌های کج رفتاری اقتصادی دو دسته‌اند: کج رفتاریهای یقه سفیدان و دون‌پایگان. «کج رفتاریهای یقه سفیدان شامل جرائمی است که توسط اشخاص مورد احترام و برخوردار از جایگاه بلند اجتماعی در حوزه مربوط به اشتغال آنها انجام می‌شود» (ص ۴۹).

اما کج رفتاریهای اقتصادی دون‌پایگان توسط افراد بدنام و فاقد منزلت اجتماعی صورت می‌گیرد. این فعالیتها ماشین دزدی، سرقت از منازل، مغازه‌ها و جرائم سازمان‌یافته را شامل می‌شود.

فصل سوم با تعریف خشونت آغاز می‌شود: «خشونت رفتاری است که برای آسیب رساندن به دیگری از کسی سر می‌زند و دامنه آن از تحقیر، توهین، تجاوز و ضرب و جرح تا تخریب اموال و دارایی طرف مقابل و قتل او گسترده است... در نظام قضایی و انتظامی ایران، خشونت شامل قتل عمد، ضرب و جرح و تخریب می‌شود...» (ص ۷۹).

بر اساس آمارهای ارائه شده در این فصل، در سال ۱۳۸۰ نسبت به سال ۱۳۶۵، قتل عمد ۵۳۰ درصد، قتل غیرعمد ۶۴۰ درصد و ضرب و جرح ۲۲۰ درصد رشد داشته است.

در ادامه بحث، انواع خشونت و نرخ آن در کشورهای مختلف جهان و نظرات محققان مختلف در مورد کیفیت و کمیت این جرم ارائه می‌شود. در انتها نیز در بررسی علل قتل از رویکردهای بیوژنیک، سیکوژنیک و سوسیوژنیک سخن به میان می‌آید.

فصل چهارم به خودکشی می‌پردازد. در ابتدا گونه‌شناسی خودکشی از نظر دورکیم (خودکشی خودخواهانه، دیگرخواهانه، قدرگرایانه و ناپه‌نجارانه) معرفی و سپس فرآیند خودکشی بررسی می‌شود. آمارها نشان می‌دهند که

در جامعه ما طیفی از آسیبهای اجتماعی از قبیل آنومی، اعتیاد، جنایت، خودکشی، روسپیگری، سرقت و... وجود دارد که بسیاری از آنها نگرانی عمومی را موجب شده و به مسئله‌ای اجتماعی تبدیل شده‌اند.^۱ در حالی که پیمایشهایی جامع و ملی در مورد آسیبهای اجتماعی صورت نگرفته و اکثر مطالعات چهار دهه اخیر، بررسیهای دانشجویی است.^۲ افزایش قابل توجه آسیبهای اجتماعی و پیامدهای زیانبارش، شناخت علمی و دقیق آن را ضروری می‌کند. لذا، در اهمیت این گونه مطالعات می‌توان با آنتونی گیدنز همراه شد که این بررسیها را یکی از جذاب‌ترین وظایف جامعه‌شناسی می‌داند. (گیدنز، ۱۳۷۴: ۱۳۰)

معرفی کتاب

این کتاب در هفت فصل تنظیم شده و هر فصل مقاله‌ای جداگانه است. در فصل اول، مؤلف در پی آن است که علل کج رفتاری را با تکیه بر نظریه‌های جامعه‌شناختی توضیح دهد. وی با دسته‌بندی نظریه‌ها در دو پارادایم اثبات‌گرا و برساخت‌گرا و معرفی ویژگیهای هر پارادایم، نظریه‌های فشار، یادگیری، کنترل، (در پارادایم اثبات‌گرا): انگ زنی، پدیدار شناختی و تضاد (در پارادایم برساخت‌گرا) را تشریح می‌کند. از نظر صدیق سروستانی، به کار بردن هر دو رویکرد در مطالعه کج رفتاریها مناسب نیست، بلکه «رویکرد اثبات‌گرا برای توضیح انواع حادث کج رفتاری مثل قتل، تجاوز و سرقت مسلحانه مناسب است و رویکرد برساخت‌گرا بیشتر در تبیین انواع خفیف‌تر کج رفتاریها مثل اعتیاد به مواد مخدر و خودفروشی به کار می‌آید» (صص ۷ و ۸).

نویسنده براساس مطالعات میدانی خود نشان می‌دهد که بیش از نیمی از پاسخگویان تمایلی به دیدن مراسم مجازات علنی مجرمان ندارند

نبود یکی از سه عامل نظم اجتماعی، سرمایه اجتماعی و همنوایی اجتماعی مبین ناهنجاری و اختلال در نظام کارکردهای نهادهای مختلف در جامعه است

اسنادی و مصاحبه به طرح مبانی دینی و فلسفی اجرای حدود و نیز آراء صاحب نظران و نگرش شهروندان تهرانی در این خصوص می‌پردازد. در بخشی از نتایج نظر سنجی آمده است: «نزدیک دو سوم شهروندان و اکثریت نمازگزاران مورد مطالعه نه تنها با اجرای علنی حدود مخالفانند (۶۴/۳ درصد از شهروندان و ۵۵/۷ درصد از نمازگزاران)، بلکه هیچ گونه تمایلی هم به مشاهده آن نشان نداده‌اند (۶۵/۹ درصد از شهروندان و ۵۲/۳ درصد از نمازگزاران)» (ص ۱۸۰).

در این قسمت خواننده با تجربیات اجرای علنی مجازاتهای قانونی در سایر کشورها و همچنین چالشهای بین‌المللی حقوقی، اجتماعی و فرهنگی اجرای علنی حدود در ایران آشنا می‌شود.

فصل هفتم به ارتباط هنجار، نظم و سرمایه اجتماعی اختصاص دارد که در پارچوب رویکردهای عمده جامعه شناختی طرح می‌شود. کارکرد گرایان جامعه را سیستمی می‌دانند مرکب از اجزای مرتبط و به هم پیوسته و روابط متقابل اجزای سیستم اجتماعی را مثبت، مؤثر و سودمند می‌شمارند. از دیدگاه کارکردگرایی، نظم اجتماعی پدیده‌ای است که کارکردهای اعضای مختلف سیستم اجتماعی را به صورتی خاص و در سلسله مراتبی خاص به هم پیوند می‌دهد. اما تضادگرایان این نظم هنجاری را قبول ندارند و معتقدند که نظم هنجاری، هماهنگی، پیوند نهادهای اجتماعی و وفای جمعی مورد نظر کارکرد گرایان بیشتر به یک شعار شباهت دارد.

نویسنده با تعریف سرمایه اجتماعی و برشمردن شاخصهای آن نتیجه می‌گیرد که: «نظم اجتماعی، سرمایه اجتماعی و همنوایی اجتماعی، هر سه مفاهیم متناظر یکدیگرند و نبود هر یک مبین ناهنجاری، انحراف، آسیب اجتماعی و اختلال در نظام کارکردهای نهادهای مختلف در جامعه است» (ص ۲۱۰).

نقد

کتاب در دو بعد شکلی و محتوایی قابل بررسی است.

الف - نقد شکلی

با نگاهی گذرا به جلد کتاب درمی‌یابیم که درج نام نویسنده، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران و سال انتشار، تداعی‌کننده آن است که کتاب توسط دانشگاه تهران به چاپ رسیده است و حال آنکه چنین نیست برای

خودکشی در ایران به منزله یک آسیب اجتماعی قابل توجه است. «طبق اعلام سازمان بهزیستی، نرخ خودکشی در کشور در سال ۱۳۸۲، شش مورد برای هر یکصد هزار نفر جمعیت بوده است» (ص ۱۹۵).

آمارهای جهانی نیز خودکشی سالانه را حدود ۵ میلیون نفر اعلام کرده‌اند که از این تعداد ۵۰۰ هزار نفر جان می‌بازند. ذکر تجربیات کشورهای پیشرفته در پیشگیری از این آسیب اجتماعی از موارد قابل توجه این بخش است.

در زمینه ارتباط خودکشی با متغیرهای اجتماعی به متغیرهایی مثل رفاه اقتصادی و برابری درآمد، فردگرایی، همبستگی اجتماعی، پیوندهای اجتماعی و واکنشهای اجتماعی اشاره می‌شود.

فصل پنجم در مورد اعتیاد به مواد مخدر و الکل است. در این فصل ضمن تعریف اعتیاد، مواد مخدر و انواع آن (محرکها، کندکننده‌ها و توهم زاها) آمار مصرف آنها در ایران و جهان ارائه می‌شود. پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و فردی اعتیاد نیز قابل توجه است. «بیش از نیمی از مرگ و میرها و زخمی شدن در تصادفات رانندگی، به نحوی به مصرف زیاد الکل توسط افراد مربوط می‌شود» (ص ۱۴۵) و از طرفی تعداد زندانیان مربوط به مواد مخدر در سال ۸۱، معادل ۷۲۷۲۹ نفر بوده است.

نویسنده ضمن توصیف دامنه مصرف مواد مخدر، به واکنش جامعه در مورد سوءمصرف آن اشاره می‌کند. نتایج یک پیمایش در سال ۱۳۸۰ نشان می‌دهد که ۹۰ درصد مردم این پدیده «سوء مصرف مواد مخدر» را تهدیدی علیه حیات و امنیت اجتماعی می‌دانند. با وجود این نگرانی، عواملی مانند بیکاری و سرخوردگی، دسترسی آسان به مواد مخدر، قیمت ارزان، عرضه فراوان و... به منزله محرکهای اصلی گرایش روزافزون جوانان شهری و روستایی به مواد مخدر عمل می‌کنند.

مؤلف با طرح نظریه‌های زیست‌شناختی، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی (رویکرد ساختی - کارکردی، تضاد واکنش متقابل نمادین) سعی دارد سوء مصرف مواد مخدر را تبیین کند.

فصل ششم به چالشهایی توجه دارد که نظام کنترل اجتماعی با آن روبرو است. با اشاره به حرکت قوه قضاییه در اجرای علنی حدود شرعی در سال ۱۳۸۰ این سؤال طرح می‌شود که: «اصولاً اجرای حدود باعث کاهش واقعی جرم و کج رفتاری می‌شود، یا بالعکس تبعات و پیامدهای سوء دیگری نیز خواهد داشت که ممکن است حتی به کاهش مشروعیت بین‌المللی و ملی نظام بینجامد؟» (ص ۱۷۰).

برای پاسخ به این سؤال، نویسنده با استفاده از روشهای مطالعه

با وجود ۳۰ صفحه منابع انگلیسی که مرسوم نیست، کتاب فاقد واژه‌نامه انگلیسی - فارسی است

یکی از نقدهای وارد بر کتاب این است که نویسنده در هیچ کجای کتاب حضور ندارد

تقسیم‌بندی دوگانه‌اش ادعا می‌کند: «فصول مختلف این کتاب چگونگی شکل‌گیری فرضیات دو رویکرد فوق را توضیح داده و به همه سؤالات مطرح شده پاسخ خواهند داد و کاستیهای تبیین هر رویکرد و قوت آن را نیز بیان می‌کنند» (صص ز - ح). اما عملاً چنین کاری انجام نمی‌شود.

زیرا از هفت فصل این کتاب تنها فصل اول به نظریه‌ها به طور منظم می‌پردازد و در چهار فصل موارد خاص آسیبهای اجتماعی توصیف می‌شود، اما به گونه‌ای که هیچ کدام از آسیبها با رویکرد نظری مشخصی تبیین نمی‌شوند و البته رعایت این نکته برای برقراری ارتباط بین فصلهای کتاب مفید به نظر می‌رسد.

بدین ترتیب کتاب را می‌توان مجموعه‌ای از هفت مقاله مستقل در نظر گرفت که در بعضی از موارد جامعه‌شناختی هم نیستند؛ چرا که بعضی از تحلیلها هیچ ارتباطی با نظریه‌های جامعه‌شناختی ندارند. از هفت فصل، شش فصل با مطالعه اسنادی نگاشته شده است و بیشتر به آسیبهای اجتماعی در امریکا نظر دارد و تنها مبحثی که به طور مستقیم به طرح مسئله در ایران ارتباط دارد، فصل ششم است که به چالشهای اجرای علنی حدود می‌پردازد.

در مجموع، کتاب حاضر، بیش از آنکه تألیفی باشد، ترجمه متون متفاوت است که شاید سختی نیز با همدیگر ندارند. و بنابراین یکی از نقدهای وارد بر کتاب این است که نویسنده خود در هیچ کجای کتاب حضور ندارد و موضع‌گیری نظری خاصی از او دیده نمی‌شود. در نهایت تلاش نویسنده برای افزایش دانش این رشته قابل تقدیر است، اما پیشنهاد می‌شود در چاپهای بعدی، از نظریات اخیر آسیب‌شناسی اجتماعی نیز سخن به میان آید.

پی‌نوشت:

- ۱- برای آگاهی بیشتر به منابع زیر مراجعه شود:
- دوره شش جلدی آسیبهای اجتماعی، ویژه‌نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، نشر آگاه، ۱۳۸۲.
- طرح پیمایش ارزشها و نگرشهای ایرانیان، بخش معضلات اجتماعی، دفتر طرحهای ملی، موج اول، ۱۳۸۱.
۲- ادعای مذکور بر مطالعات نگارنده در دو سال اخیر متکی است.

منبع:

- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۴) جامعه‌شناسی، منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.

رفع این اشکال و در عین حال ارائه اطلاعاتی اضافی، بهتر بود. چنین ذکر می‌شد: دکتر رحمت‌الله صدیق سروسستانی، استاد دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

اما از نقاط ضعف کتاب وجود اشتباهات فراوان تایپی یا نگارشی است که لازم است در چاپهای بعدی اصلاح شود. برای نمونه در صفحات ۲۴، ۴۰، ۴۵، ۵۰ و ۱۹۲ به جای کلمات «سابقه‌دار»، «جامعه»، «همنوایی»، «همکاری» و «تعزیرات»، به ترتیب «سابقه دارد»، «جامه» و «همنایی»، «همگماری» و «تعزیرات» حروفچینی شده است.

نکته دیگر، استفاده از واژه‌ها در قالب عامیانه آنها (مثل شوکولاد به جای شکلات) است. نحوه ارجاع دهی داخل متن نیز رویه مشخصی ندارد. در اکثر موارد تنها به نام مؤلف و سال نشر اثر اشاره شده و هیچ دگری از شماره صفحه در متن نیست، مثلاً در صفحه ۳ آمده است: (لیمن ۱۹۹۵، گود ۱۹۹۴، سایدمن ۱۹۹۴، هنسلین ۱۹۸۸، ترویر و مارکل ۱۹۸۲)، اما در مواردی شماره صفحه نیز ذکر شده است. به علاوه، در هیچ جا نقل قول مستقیم وجود ندارد و در بسیاری از صفحات تنها به یک اثر (تیو، ۲۰۰۱) ارجاع داده شده است.

در موارد بسیاری نیز از روزنامه‌ها یا هفته‌نامه‌ها نقل قول شده که از بار علمی کتاب می‌کاهد. (به طور مثال در ص ۱۹۸). اختصاص ۳۰ صفحه کتاب به فهرست منابع انگلیسی نیز متداول نیست. نکته قابل توجه آنکه با وجود حجم بالای منابع انگلیسی، کتاب فاقد واژه‌نامه انگلیسی - فارسی است. شایسته‌تر بود که معادل انگلیسی واژه‌ها در پاورقی ذکر می‌شد، اما مؤلف تنها به ذکر معدودی از معادلهای انگلیسی بسنده کرده است. اسامی متعدد مورد اشاره در کتاب نیز خلأ نمایه اسامی را آشکارتر می‌سازد.

ب - نقد محتوایی

نویسنده صاحب مقالاتی در زمینه آسیب‌شناسی اجتماعی است و سالها تدریس این موضوع در دانشگاه را برعهده داشته است، این اثر اولین کتاب تألیفی اوست و از معدود منابع فارسی آسیب‌شناسی اجتماعی است که می‌تواند مورد استفاده دانشجویان و محققان قرار بگیرد. از جمله نقاط قوت کتاب ارائه آخرین آمار و ارقام آسیبها در ایران و جهان و اشاره به تجربیات کشورهای مختلف در کاهش آسیبها است. اما مؤلف در پیشگفتار تقسیم‌بندی دوگانه‌ای از نظریه‌های آسیب‌شناختی ارائه کرده که چندان معتبر نیست و بسیاری از نظریه‌ها و به خصوص نظریه‌های ۲۵ ساله اخیر را که به نظریه‌های تلفیقی شهرت دارند شامل نمی‌شود. مؤلف براساس